
MARGALIDA TOMÀS

VISIONS DE MALLORCA A LA LITERATURA DEL SEGLE XIX

UNES CONSIDERACIONS PRÈVIES

Com veien Mallorca, quina visió en donaven els escriptors mallorquins del segle XIX? Vet aquí una qüestió ben senzilla que m'ha resultat, com passa sempre amb les qüestions aparentment senzilles, ben complexa de respondre. En part perquè el nostre segle XIX continua essent, malgrat l'interès que desperta i els molt interessants estudis que van apareixent en aquests últims anys, un camp mal conegut, amb una falta de monografies sobre autors i aspectes concrets que dificulta qualsevol visió de conjunt sobre un tema general com és aquest que avui tractem. Però també hi ha hagut un problema més particular: l'enfocament que, d'entrada, volia donar a la recerca que empenia. M'explico: a finals de segle XIX, a inicis de segle XX, Mallorca és un *paradís*, és una *illa d'or*, que serveix d'estímul per a un bon grapat d'artistes forans –escriptors i pintors–, que la visiten o hi resideixen cada cop més. Un paradís per la forma de viure, però un paradís, sobretot, pel seu paisatge. No entro ara a fer-ne la nòmina, d'aquests artistes, perquè no em vull desviar de la qüestió, però inevitablement hem de pensar en Rusiñol, les estades del qual a Mallorca ja han estat ben estudiades (Casacuberta: 1999). Però és que també, en aquests mateixos moments, a cavall entre els dos segles, la pròpia literatura que es fa a Mallorca és inseparable del paisatge mallorquí. Costa i Llobera ha publicat el 1885 el seu primer llibre, *Poesies*, que conté tants poemes memorables que agafen com a punt de partida uns escenaris i uns elements ben

---

Caplletra 50 (Primavera 2011), pp. 181-206

concrets de la geografia de l'illa. Encara dins el segle XIX, el 1897 apareixerà un altre recull seu, *De l'agre de la terra*, on l'element tradicional i l'històric prenen, a primer cop de vista, més protagonisme però que, en realitat, tenen com a base sobretot el paisatge pollencí (Tomàs 2007; 2008). El 1903 Joan Rosselló de Son Forteza publica el recull *Manyoc de fruita mallorquina*, precedit d'un pròleg de Costa, i ara seran el paisatge i els costums d'Alaró que passaran a primer terme. Poc després vindran els poemes de Joan Alcover. Literatura mallorquina i paisatge sembla que s'estan convertint en elements inseparables. Un exemple, entre els molts que podríem posar, és el de J. M. Tous i Maroto, nascut el 1870, precisament un autor molt menys conegut que els esmentats fins ara, però que posa de manifest no només aquest protagonisme de la literatura paisatgística sinó, sobretot, la peculiar interpretació, d'aquest paisatge. El quadernet que el benemèrit Francesc Matheu li dedica a *Lectura Popular* conté una col·lecció de poemes que són tots, sense excepció, dedicats al paisatge mallorquí. I el volum poètic que publica Tous el 1903, també amb un pròleg de Costa i Llobera, té el títol, ben significatiu, de *Flors d'ametller*. Com ben significatius són també els títols de dos altres llibres seus: *De la isla dorada* (1912) i *Guía de la Isla de oro* (1933). Tot això, evidentment, no és nou i ha estat ja ben estudiat, sobretot en relació al famós i discutit concepte d'Escola Mallorquina (Mir 1975). Tanmateix, la idea del lligam entre literatura i paisatge sembla indestruïble a partir de finals de segle i fou això el que, d'entrada, em va fer pensar que el que calia resseguir era com s'iniciava aquesta mitificació de la natura de l'illa. És a dir: els precedents literaris de tota aquesta visió daurada de l'illa. Aquesta era la idea inicial. Pons i Gallarza, amb la seva olivera i els seus tarongers, pareixia un bon indicatiu. Què més hi havia? El gran projecte de *poema de Mallorca* de Marià Aguiló, després convertit en els *Focs follets*, ja comportava més problemes, perquè la mitificació de Mallorca no s'operava a través del paisatge, però, tanmateix, les coves d'Artà hi eren protagonistes importants; per tant s'hauria de tenir en compte. Aquest era el primer enfocament que volia donar al treball: el tractament del paisatge a la literatura mallorquina de la segona meitat del segle XIX. Hi ha estudis precedents (Vall 2001), però més centrats en el XX que no del XIX. Per *literatura mallorquina de la segona meitat del segle XIX* entenia la literatura produïda a partir de la dècada dels quaranta, majoritàriament en llengua catalana, però deixant de banda l'obra de Costa i de la gent de la seva generació, encara que això comportava deixar el panorama molt incomplet. Establir límits generacionals sempre és difícil i discutible, perquè feia entrar en la meua nòmina d'autors estudiats un personatge com Mateu Obrador, només dos anys més vell que Costa, Alcover o Rosselló de Son Forteza, tots ells del 1854. Però, en tot cas, el que sí que tenia clar era que l'estudi s'havia de centrar —i així ho he fet— en la producció de la gent anterior a aquests noms. Bàsicament, perquè és molt menys coneguda i estudiada —i alguna, pràcticament desconeguda— i perquè és una de les bases, encara que no ho tinguem gaire en compte, en què se

sustentarà l'obra d'aquells. Tanmateix, els primers buidatges d'aquesta literatura a la recerca de mostres de tractament paisatgístic de llocs de Mallorca van començar a presentar algunes sorpreses. Bàsicament, que en una molt bona part dels autors seleccionats el paisatge és un tema que hi apareix poc o hi apareix d'una manera molt velada. Hom té la impressió que el fet que, després de Costa, els autors mallorquins de la primera part del xx monopolitzessin tant el tema paisatgístic arribà a fer creure, en certa manera, que *tota* la literatura mallorquina s'hi havia referit, és a dir, que era una constant, una marca de fàbrica. Un exemple que em sembla significatiu i que fou, per a mi, el primer toc d'alerta respecte el que em podia trobar en buscar mostres reals d'aquest interès pel paisatge el vaig trobar a la benemèrita col·lecció *Les Illes d'Or* de l'editorial Moll, que el 1950 –la data és important– publicà el volum antològic *Els poetes romàntics de Mallorca*, amb introducció i comentaris de M. Sanchis Guarner. La introducció té onze pàgines. Sanchis Guarner en dedica quasi quatre a parlar dels conceptes romanticisme, romanticisme a Catalunya, sentiment patriòtic i renaixença. Quan passa als temes tractats en la poesia recollida al volum, mitja pàgina es dedica a «odes patriòtiques i romanços històrics»; mitja a la poesia religiosa i mitja més a la poesia amorosa. I en dedica tres al tema del paisatge, més quasi dues al paisatisme, amb unes consideracions, d'altra banda, prou interessants. Però del que cal deixar constància aquí és que, després, el «paisatge» és pràcticament inexistent en l'antologia: de 58 poemes antològats, només tres tracten veritablement el tema, i altres dos s'hi relacionen. Dels tres, dos són els ja clàssics de Pons i Gallarza, «L'olivera mallorquina» i «Els tarongers de Sóller». L'altre és «La Roqueta» de Mateu Obrador (Sanchis Guarner 1950). Ara bé, que el paisatge no sigui el tema central no vol dir que Mallorca no sigui molt sovint matèria poètica d'aquesta literatura. Però ho és a través d'altres elements, que prenen més o menys importància segons el moment. Mallorca hi apareix a través de la seva història, a través del seu art, a través de dos personatges que es converteixen en senyal identificatiu de mallorquinitat, Ramon Llull i Catalina Tomàs; a través de costums, a través, també, d'alguns dels seus elements naturals; a través, finalment, de la idea abstracta de «Mallorca», «la nostra terra». Calia, per tant, ampliar el camp de visió. Però aquest camp es diversificava tant, hi havia tants fils a seguir que, a la pràctica, ha estat impossible seguir-los tots, seguir amb detall com evoluciona el tractament literari de Mallorca en les diferents lletres d'escriptors mallorquins del XIX. Perquè, això em sembla indiscutible, el tractament canvia i en aquest canvi el paisatge –aquest paisatge que era el meu punt de partida inicial– finalment hi anirà tenint cada vegada més presència.

Un dels problemes que tenim en parlar d'autors del XIX, mallorquins, però també del Principat, i sobretot quan ens referim a gent de segona o tercera fila, és que tendim a veure'ls com un bloc, com si tots compartissin les mateixes característiques, com si fos igual que siguin nascuts trenta anys abans o després. És en aquest sentit que deia

a l'inici que ens falten monografies concretes, molta feina de base per poder aventurar panoràmiques àmplies. Pere d'Alcàntara Penya i Marià Aguiló, per exemple, nascuts amb dos anys de diferència, que comparteixen uns mateixos inicis literaris, tendiran a unes manifestacions literàries quasi oposades, com ho serà també l'obra de Jeroni Rosselló, que com Penya, després dels estudis a Barcelona ja no es mou de Mallorca. La mirada d'aquests autors sobre Mallorca, el seu tractament literari seran per força diferents un de l'altre. Aquesta diversificació de mirades que anava trobant mentre preparava el treball i la impossibilitat de seguir tots els camins que se m'obrien al davant (per exemple, la recepció i la influència de la visió *de fora*, dels nombrosos llibres de viatge d'autors estrangers en la pròpia percepció de l'illa en el segle XIX; o quin paper exerceix en aquest sentit la presència de l'Arxiduc i el seu interès erudit i artístic per Mallorca; també, què significa la creació de la Societat Arqueològica Lul·liana) és la que em va portar a donar-li la forma que ha pres finalment. No una visió general, sinó visions molt parcials, peces d'un quadre mig començat i inacabat. Amb la intenció, però, que cada peça, a més d'ajudar a reconstruir el quadre, reflecteixi una parcel·la d'aquesta realitat literària. En la tria de «visions», a més, he prioritzat aquells autors o aquells aspectes menys coneguts, que poguessin obrir noves perspectives. Això pot explicar per què Pons i Gallarza, per exemple, no hi aparegui, per molt que alguns dels seus poemes puguin tenir un valor més gran que d'altres en els quals em detinc. I per què no incloc un poema fonamental de Marià Aguiló, que té com a punt de partida precisament una determinada visió de Mallorca, però que ja he estudiat abans (Tomàs 2000). Per altra banda, la llargada prefixada ha impossibilitat també incloure altres peces previstes del mosaic, com eren l'anàlisi del subtema «coves d'Artà», que apareix al llarg de més de quaranta anys de literatura del XIX; o el de l'adopció com a senya d'identitat mallorquina de Ramon Llull i de la Beateta, Catalina Tomàs i, lligat amb Llull i amb l'Arxiduc, l'altre subtema de Miramar.

Una primera parada d'aquest itinerari està centrada en l'obra de Tomàs Aguiló, comparativament més llarga que les dedicades a altres autors. Això s'explica perquè la producció literària de Tomàs Aguiló se'ns presenta com un bloc molt homogeni caracteritzat per dos aspectes: el seu romanticisme i el fet que Mallorca sigui el seu veritable tema literari. Si hi ha algun autor al qual es puguin aplicar els adjectius de *poeta romàntic mallorquí*, aquest és, sens dubte, ell. I no només això, perquè en examinar la seva obra, podem fer extensives moltes de les seves característiques a l'altre gran intel·lectual del moment, Josep M. Quadrado. I encara, un fil ben visible uneix aquests dos autors amb la mirada dels anys quaranta sobre l'illa de Pau Píferrer al seu volum de *Recuerdos y bellezas de España* dedicat a Mallorca. És a dir, analitzar la seva obra és analitzar tot un moment cultural i tota una manera d'entendre la literatura. En canvi, en els autors que vindran després aquesta unitat ja no es dona. Per una banda, el nombre d'escriptors illencs creix d'una manera considerable en dues generacions

successives. Aquest és un primer punt que hem de tenir en compte. Són, la primera, els fills espirituals de *La Palma*, els primers que s'ha format a l'Institut Balear i els primers que han anat en bloc a estudiar a la universitat de Barcelona. És també el primer grup que, impulsat pels Jocs Florals de Barcelona, considerarà la llengua catalana un instrument vàlid per a la creació literària, per més que la majoria d'ells no renunciï mai a la castellana. La coincidència d'interessos i de principis estètics que uní sempre l'obra de Quadrado i la de Tomàs Aguiló no es dona ja entre els components d'aquest grup (Pere d'A. Penya, Pons i Gallarza, Miquel V. Amer, Marià Aguiló i Jeroni Rosselló, a més de Victòria Penya, en un ordre estrictament cronològic, tots ells nascuts entre el 1823 i 1827). Tampoc la trobem entre la gent de la següent fornada, nascuda entorn de la dècada dels quaranta (Tomàs Fortesa, Gabriel Maura, Bartomeu Ferrà, Ramon Picó, Manuela de los Herreros, Josep Tarongí, Jeroni Fortesa, nascuts entre el 1838 i 1846. Hi incloc també Mateu Obrador, del 1852).

MALLORCA ROMÀNTICA. LA *MALLORCA POÈTICA* DE TOMÀS AGUILÓ

Tomàs Aguiló publicà el 1850 una obra de títol prou suggestiu: *Mallorca poética*. Era un recull d'obra pròpia (però que incorporava també quatre composicions de J. M. Quadrado, ja ho comentarem) que incloïa un primer poema escrit ja el 1832 i, sobretot, altres escrits a partir de 1840, és a dir, l'any que va marcar un abans i un després en el panorama cultural de l'illa. Em refereixo, evidentment, a l'aparició de *La Palma*, la primera publicació explícitament i programàticament romàntica de Mallorca. En aquesta revista, l'empremta romàntica s'estenia en dues direccions principals: per una banda, la teoria literària i, per l'altra, l'interès per Mallorca. I aquest interès es realitzava a través dels estudis històrics i a través de la pròpia creació literària. Així, el prospecte ja informava que els articles històrics parlarien «sobre sus tradiciones y monumentos; descripciones de los edificios y lugares»; i en la creació poètica tindrien «un lugar principal los romances y poesías calcados sobre la historia y los monumentos de estas islas, y si algunas se hallaren de nuestros antiguos poetas inéditas y desconocidas». Aquesta tasca –ja és prou conegut– se la repartien sobretot J. M. Quadrado i Tomàs Aguiló, mentre que el tercer redactor, Antoni Montis, s'encarregava de la literatura de costums. La teorització romàntica i els articles històrics surten de la ploma de Quadrado mentre que la creació literària calcada «sobre la història i monuments» és, sobretot, obra de Tomàs Aguiló. I el lligam entre una cosa i altra, estretíssim. *La Palma*, sens dubte, és la primera publicació que centra la mirada en l'illa i a partir d'ella Mallorca es converteix en matèria literària. Quadrado és imprescindible en aquest procés –com és imprescindible en la dinàmica cultural illenca del XIX, i això és un fet que no podem cansar-nos de repetir–, tant per la seva teorització com pels seus estudis històrics. Però l'ànima literària és Tomàs Aguiló. Ell és el més genuí escriptor romàntic de Mallorca i

ell és l'autor que veritablement té Mallorca com a eix de la seva obra literària. Això sí, Tomàs Aguiló literaturitza Mallorca en clau romàntica sobretot en llengua castellana i això ha fet que una bona part de la seva obra tingui tendència a passar desapercebuda a aquelles persones que mirem sobretot la producció escrita en català dels nostres autors del XIX. Però, com deia Quadrado, que el coneixia tan bé, a ell i la seva obra, «Aguiló es todo de Mallorca, y Mallorca lo es todo para Aguiló, su cuna, su escuela, su residencia asidua, el tema de sus cantos, el objeto de sus investigaciones: apenas hay ejemplo de compenetración semejante del literato con su país natal» (Quadrado 1883: III). Una sublimació, per altra banda, devia ser aquesta total compenetració de Tomàs Aguiló amb Mallorca, perquè no podem deixar de costat el fet definitori de la pertinença d'aquest a la classe xueta, tot el que això significava de marginació real en aquell moment, per de molt bona casa que fos, i tot el sofriment que sabem que li va provocar a ell (Mas 1979; Vibot 2006). Haurem de tornar a fer referència a aquest tema, però ara centrem-nos en l'obra amb què començàvem aquest apartat, una obra de títol tan significatiu com és aquest de *Mallorca poètica*, que Aguiló presentava com a primera fita d'un camí que voldria que seguissin altres per portar a terme una gran empresa: «Por eso aunque el título de mi obra no peque de modesto, queda bastante justificado si se presupone que no sólo abarca mis propias inspiraciones, sino tambien las de aquellos que, de mi ejemplo movidos, rendirán a mi patria un homenaje de igual naturaleza [...] Uno será nuestro norte, diferente nuestro rumbo. De esta suerte bajo los auspicios de una misma idea contribuiremos todos sin rivalidad ni desabrimiento a formar una grandiosa epopeya, monumento y orgullo de nuestra literatura» (Aguiló 1885: V). A l'edició de 1850 la seguí, anys després, el 1883, la incorporada a la col·lecció *Obras en prosa y en verso*, en un volum que subtitulà *Poesías históricas y descriptivas* i que afegia una sèrie de poemes, més tardans, als anteriors. Quina era aquesta Mallorca poètica per a Aguiló? Per una banda, la Mallorca històrica, la del passat; però també la del present que serveix de record del passat. És aquesta la característica que uneix una sèrie considerable de poemes que, ja pel títol, són plenament ciutadans: «El arco de la Almudaina», «La Puerta de Santa Margarita», «Los baños árabes», «Los muros del temple», «La torre d'en Figuera», «El claustro de San Francisco», «La Lonja», «El Borne», «La Riera». Monuments i història, com a punt de partida d'aquestes composicions, les quals, però, no canten ni els mateixos fets històrics ni els monuments en si, sinó el temps perdut, el sentiment de pèrdua. Els monuments porten reminiscències de la història —els tres primers, de la presència àrab a l'illa—, però no són un cant a la conquesta catalana, sinó una elegia pels segles passats i el seu poder destructor, de manera que en conjunt s'inscriuen més en l'àmbit de la poesia de les ruïnes; unes ruïnes, a més, immerses en un món que es mostra insensible a elles i que, per tant, serveixen per establir un paral·lelisme amb el jo poètic, també incòmode en el món que l'envolta. És per això que Miquel dels Sants Oliver deia d'Aguiló que «No existe monumento que no le haya arrancado una

lamentación, ni despojo venerando de los pasados tiempos donde no se haya erguido como la flor de las ruinas el amarillo jaramago de su inspiración amiga de los viejos muros y los arcos desplomados, triste parietaria que esconde con sombría frondosidad el desmoronamiento de tantas reliquias seculares» (Oliver 1988: 85). És prototípic, en aquest sentit, «El arco de la Almudaina», els versos finals del qual diuen:

Y caerás, arco viejo,
cual tus hermanos cayeron,
cual tus dueños que te hicieron
por puerta de su mansión.
Y correrá libre el aire
por la calle despejada,
ni ha de quedarte guardada
una mísera inscripción.

Els poemes pròpiament històrics transiten per la història pròpia de Mallorca, des de la conquesta, amb «El pino de los Moncada», a les bandositats de Canamunts i Canavalls com a marc d'una història de bandolers («David el Profeta»), passant pel tema estrella d'Aguiló i de quasi tots els escriptors mallorquins del XIX: el que va lligat a la dinastia dels reis de Mallorca i la pèrdua de la corona: «El sitio de Bellver» o «Sancho de Mallorca» en poden ser una bona mostra. Hem d'incloure aquí les quatre composicions de Quadrado que Aguiló integra en el seu volum, una mostra explícita de la germandat literària entre els dos autors: «El último rey de Mallorca», «Armados y Espanyols», «Las bodas del conde Malo» i «Hugo de Anglesola». Tot el que fa referència a aquesta utilització de temes històrics ha estat ja estudiat amb tot detall per Magí Sunyer, i a ell em remeto (Sunyer 2006: 150-156). Voldria aturar-me, en canvi, en un altre grup de peces, grup heterogeni, però interessant per diversos motius. Tenim, per exemple, uns quants poemes el títol dels quals ens porta a llocs ben concrets de la geografia mallorquina: «Valldemossa», «El Puig de Galatzó» i «Es Puig de na Fàtima». Dels tres, només en el segon el paisatge, com a tal, fa acte de presència: és una descripció, amb el to grandiloqüent de tants poemes castellans aguilonians, de la pujada a la muntanya, amb els seus canvis de color i les sensacions que tota aquella grandesa provoca en el jo poètic, i que acaba amb un cant a la grandesa de Déu. A «Valldemossa», en canvi, la presència paisatgística no té lloc, però sí que n'hi té tota la llista dels elements identificadors de l'illa, de mallorquinitat, que després veurem utilitzats una i altra vegada per molts dels autors mallorquins: l'ermita i Miramar, és a dir, implícitament Ramon Llull; la cartoixa i, sobretot, Catalina Tomàs. El tema del poema, altra volta, el temps que s'ho ha emportat tot, tot excepte la santedat de la Beata. A «Es Puig de na Fàtima», Aguiló crea una història fictícia per a un topònim

concret de nom ben suggerent, el de la muntanya de Valldemossa, en un procés similar al que anys més tard farà Costa i Llobera per al de la Cambra de la Senyora de la costa de Pollença. La geografia concreta, el paisatge, no *parla*, el que *parla* és el nom del lloc. I el nom ens porta altre cop als temps de la conquesta, amb el protagonista, un musulmà derrotat, que, ferit, fuig amb la seva dona mentre es plany de tot allò que ha perdut; la mort els separa, i l'última estrofa, a manera de colofó, lliga el romanç amb el lloc concret:

-¿es en palacio o cabaña
do Fátima triste llora?
Sólo sabemos ahora
que conserva la montaña
el nombre de aquella mora.

Un altre grup de poemes, posteriors a 1850, té un interès especial. Es tracta de romanços fets a partir de tradicions orals de Puigpunyent, el lloc on Tomàs Aguiló tenia una finca on passava les temporades d'estiu. Fora de Palma, aquesta és sobretot la Mallorca d'Aguiló, perquè com indicava Quadrado, després d'esmentar les estades d'aquell a Barcelona, Tarragona i Madrid, «a esto se reducen sus viajes fuera de la isla, cuyos caminos tampoco ha trillado mucho, a no ser las tres leguas que median de Palma a Puigpunyent, donde radica la más deliciosa y estimada de sus fincas» (Quadrado 1883: V). Em sembla aquest un punt interessant, la condició urbana d'uns determinats autors i el seu desconeixement de moltes parts de l'illa, contraposada a l'arribada al món de les lletres d'una altra tongada d'escriptors provinents de diferents pobles de l'illa (per exemple, Picó, de Pollença; Obrador de Felanitx; Rosselló de Son Forteza, d'Alaró i, és clar, el cas més representatiu, Costa i Llobera). Tornant als romanços d'Aguiló, tres d'ells giren entorn d'històries de bandolers, alguna amb base real, segons Quadrado («complaciéndose en las tradiciones de la comarca y en las horribles hazañas de que la hizo teatro a la entrada del siglo XVIII un célebre bandido»); però m'interessen més les dues basades en tradicions que, com era tan freqüent a Mallorca, giren entorn d'històries de pirates i captius i que, per això, tenen els «moros» com a protagonistes d'una manera o altra. Els dos poemes són, respectivament, «En Bascós de Fornalug» i «El cántaro roto. Tradición», els quals, al marge de la trama concreta de cadascun, plantegen situacions contraposades: al primer, localitzat a Mallorca, a Puigpunyent, hi apareix un esclau moro; al segon, situat a terres algerines, l'esclau és un cristià. En tots dos, i això ja és un fet a destacar, els moros són bons; i, en tots dos, s'estableix una relació amorosa entre home i dona de diferent religió, encara que amb final diferent. A «El cántaro roto», Zulima, enamorada del cristià Pedro de Tornamira, a qui el seu pare allibera en prova de gratitud, se sent atrapada entre els dos mons:

Él no será mi cautivo,
mas yo seré su cautiva.
Cautiva que triste llora
si vuelve a su hermosa isla,
cautiva la más dichosa
si sólo por mi la olvida.

Però l'amor guanya i per això

Me llamo ahora Zulima;
y antes que esa luna acabe
mi nombre será María.

«En Bascós de Fornalutx» és un poema molt interessant. Per una banda, geogràficament i temporalment fixat: segle XVI (un imprecís 156...) i situat als paratges de Fornalutx, que hi apareixen a través de topònims concrets («Pequeña heredad posee/ Arbona, en la extensa falda/de enhiesto y fragoso monte/que *Na Costera* se llama»; «De allí no lejos la fuente/del *Verger* apellidada,/en chorro que nunca cesa/derrama copiosas aguas»). El poema, a més, té una estructura molt especial. És, en conjunt, un poema narratiu, un romanç, però tota una primera part –prou llarga, 68 versos– està posada en boca d'un jo poètic que s'extasia davant l'espectacle del pas de la nit al dia, amb els estels que es fonen, el domini fugisser de l'estrella de l'alba i la victòria final del sol. El fragment constitueix una mena de poema independent dins el poema i constitueix una mostra molt interessant d'una forma de tractament romàntic de la natura, subjectivista i que troba en els moments del dia canviants –matinades i capvespres– un correlat a la del propi subjecte (Carvalho 1996). Després d'aquesta introducció entren en escena els personatges de la història. Un amb un nom que l'arrela al terror («Es el uno Pedro Arbona,/a quien por mote le llaman/*En Bascós de Fornalutx*;/que es el mote antigua usanza») i un altre presentat amb una descripció que no deixa cap dubte ni del seu origen ni de les seves qualitats morals:

Su compañero es un joven
de buen garbo y buena talla,
de ojos negros que relucen
como dos ardientes ascuas,
de cabellos también negros
más que el fruto de la zarza,
y de rostro que es indicio
de su extranjera prosapia.

Un *gatzoll* al hombro lleva,
y bien demuestra en la traza
no haber sido siempre ajeno
al manejo de las armas.

Enamorat de la filla d'en Bascós, serà aquest un amor impossible, per més que el pare de l'al·lota vulgui de totes passades premiar la valentia del bon Hamete, perquè «Hamete, mi dulce hija/profesa la ley de Cristo,/y es menester que cual ella/la profese su marido». I davant la impossibilitat d'un final feliç només queda la partida:

– Me iré llorando a mi patria,
me iré errante peregrino,
echando siempre de menos
el suelo que ahora piso.

Un desterrat que ha de fugir de l'illa, com el jueu que el 1867 un jove i combatiu Ramon Picó feia marxar també de Mallorca en el poema «L'adéu del jueu» (Tomàs 2006). Un musulmà bo, enamorat d'una cristiana, un amor impossible per culpa de la religió, com el que també recreava Marià Aguiló en diversos projectes literaris de joventut. És la transposició, sense cap mena de dubte, de la problemàtica xueta al camp de la literatura. I si tenim en compte la gran proporció d'autors xuets en l'època que estem analitzant, és aquest un aspecte que haurem necessàriament de tenir en compte si volem esbrinar quina és la *mirada* d'aquests homes sobre la terra en què viuen, però en el qual ara no podem entrar. Tanmateix, només amb la citació del títol del poema de Picó crec que es posa en evidència un fet clar: la diferent manera d'encarar el *problema* per uns i per l'altre. Els dos Aguiló, tan diferents, amb una resposta personal tan diferent a la situació en què es trobaven –l'arrelament a la terra per part de Tomàs; la fugida, per part de Marià-, disfressaran la marginació de la seva classe amb aquests personatges musulmans i mai de la vida faran aparèixer un jueu en la seva obra literària. Picó, més jove –com ho és Josep Tarongí, de qui parlarem ara mateix– ho encararà directament i al seu jueu expulsat de l'illa hi afegirà un poema encara més punyent, «La filla de l'argenter». Són també aquestes unes visions de Mallorca ben interessants.

L'obra narrativa de Tomàs Aguiló és fruit també de «su tendencia romántica», en paraules d'Oliver, i això ja es posa de manifest en el títol conjunt dels dos volums que la recullen en la selecció d'*Obras en prosa y en verso: A la sombra del ciprés*. Els paral·lelismes amb la seva obra poètica castellana són molt grans i això vol dir que Mallorca torna a ser-ne un element fonamental: per una banda, la pròpia història és la base de la novel·la *El infante de Mallorca* (les altres dues obres que formen el volum II de la sèrie *Obras en prosa y en verso* són l'excepció i tenen altres escenaris: la

Itàlia del segle XIV a *La pluma acusadora* i Castella a *El camino del cielo*) i, sobretot, la realitat física de l'illa es fa present en el conjunt dels «Cuentos y fantasías» que formen el volum I de les *Obras en prosa y en verso*, i el fet que l'autor volgués començar la col·lecció precisament amb aquesta part de la seva producció ja és ben significatiu. Tomàs Aguiló, en la més pura línia del romanticisme, uneix en moltes d'aquestes narracions subjectivitat i paisatge. El que interessa és expressar la subjectivitat a través del paisatge, no la descripció d'aquest paisatge, però no per això, com diu Quadrado («sirve de fondo a estos grupos un paisaje mallorquín aún sin expresarlo, localidad y costumbres mallorquinas»), deixen de fer-se presents llocs ben concrets de Mallorca. Els entorns de Palma un capvespre de tardor («siempre me ha parecido que al declinar las tardes del otoño conducen a la melancolía») són el primer escenari de «El valle de los cipreses», on el protagonista busca consol en l'espectacle de la natura:

Quizás me hubiera distraído de mis tristezas una magnífica puesta de sol; pero no hubo aquella tarde nubes doradas por los últimos reflejos, ni ráfagas de carmín y violeta cambiando por momentos sus abrigados matices. Una ligera neblina se había extendido por todo el cielo, y sobre esta cenicienta gasa destacábanse a lo lejos las desnudas ramas de los almendros, formando caprichosos dibujos, parecidos a los que aparecen puliendo una con otra dos tersas superficies de alabastro humedecido. (Aguiló 1883: 35-40)

«Dos guirnaldas» va encapçalada pel que l'autor considera una «pobre imitación de unos célebres versos de Goethe» i que són els famosos «¿Conoceis el país donde verdea/el árbol que es su pródigo tesoro, el árbol que sus ramas herosea/con perlas de azahar y frutos de oro?», i, encara que el gruix de la narració passa a Catalunya, l'inici se situa a Sóller, explícitament esmentat i explícitament descrit a partir dels seus tarongers, sobre els quals s'estén la mirada del narrador que «se acuerda de cómo su imaginación sin grandes esfuerzos transformaba las entrelazadas copas en superficie de verde lago, donde se asoma como un islote el blanqueado caserío, y cuyas fingidas olas parecen encrespase al impulso de las brisas y extenderse hasta la raíz de los montes, que por todo el circuito se levantan soberbios con sus faldas cubiertas de olivos y sus crestas coronadas de rocas y pinares» (Aguiló 1883: 199-201). «La Trapa de Andraig» o «El carbonero de la Ermita» ens porten a altres llocs concrets de la geografia mallorquina i en un bon nombre de la resta, Palma, antiga o actual («Núñez el malo», «Sor Lutgarda») amb els seus costums («La tarde del Corpus», «Las disciplinas», que inclou una molt interessant descripció subjectiva de l'interior de la Catedral en què contemplació artística i religiositat s'uneixen) són el marc de les novel·lesques narracions d'Aguiló, unides totes pel fil de la mort.

Caldria parlar, finalment, de la seva obra poètica catalana, aquelles que ell sempre va presentar com a *poesies en mallorquí*. El valor subsidiari amb què sempre les tingué

en relació a la seva obra castellana, les seva història i les seves característiques han estat ja estudiades en profunditat per Joan Mas i Vives i no cal ara entrar-hi (Mas 1993). Només voldria aturar-me en uns aspectes molt concrets relacionats amb el tema d'aquest treball. Si, en la part que hem analitzat fins ara, Mallorca hi apareixia representada pels monuments, per la història i per la terra i el paisatge, tots ells pastats amb el subjectivisme romàntic, a l'obra catalana les coses canvien. Explícitament, Mallorca hi apareix només a través de la història i, en aquest cas, de la temàtica desapareix tot el referent a la conquesta, ja sigui des del punt de vista cristià o musulmà, i se centra exclusivament en la història de la corona mallorquina. Tres dels sis poemes que formen aquest apartat de la seva obra («El 25 d'octubre», «Constança d'Aragó» i «L'hereu d'una corona») van lligats als Jocs Florals de Barcelona i això em sembla una dada important. No cal repetir aquí la reticència amb què Tomàs Aguiló mirava la dinàmica que anava prenent a Catalunya la literatura en català, ni tampoc els enfrontaments i els disgusts que li provocà la seva participació als jocs, on no se sentí prou valorat, malgrat guanyar un dels premis ordinaris, la viola, amb «Constança d'Aragó»; al marge del certamen continuà amb el mateix tema en tres poemes més, «Sa darrera besada», «El rei en Sanxo» i «La mort d'en Pere terç». Que per als seus poemes històrics en *mallorquí* triés sempre la història del regne de Mallorca i els seus enfrontaments amb la corona d'Aragó crec que tenia bastant de declaració de principis, per més que, com diu Mas, també en aquesta poesia «la fantasia instrospectiva substitueix la descripció o la narració dels esdeveniments externs». Comentant aquest grup de poemes, Quadrado deixava anar unes paraules que ens mostren ben a les clares com un i altre se sentien menystinguts pel moviment literari que es desenvolupava a l'altra banda de mar: «Concluída su lectura, preguntase uno involuntariamente como no es todavía *maestro en gay saber* D. Tomás Aguiló. Puede que algo explique de esta anomalía su diferente modo de ver acerca del renacimiento del idioma antes llamado lemosín y hoy día catalán, y de la organización más o menos centralista que convenga. Lo cierto es que a pesar de su actitud, no sé si diga cismática, ha prestado imponderables servicios a la idea y tributádole páginas gloriosísimas» (Quadrado 1883: XV). En els altres poemes narratius escrits en català, les poesies fantàstiques, l'empremta romàntica hi és també ben present, com hi és la presència del tema de la mort i la voluntat moralitzant que caracteritzava l'obra que hem vist en castellà. El que no hi ha és la presència física de Mallorca, per més que la *mallorquinitat* hi traspuï a través de la recreació de la poesia tradicional. La visió romàntica i subjectiva de la seva terra, Tomàs Aguiló la dóna en la seva obra castellana. I ho fa, al marge de modes i de canvis, al llarg de més de cinquanta anys.

CIUTAT I LA SEVA GENT

Les diferències entre la Palma literària de Tomàs Aguiló i la dels autors posteriors són molt grans. La Palma romàntica i la visió romàntica dels seus monuments pràcticament desapareix i en canvi hi entra amb força la ciutat actual amb la seva gent. Hi tindrà molt a veure l'aparició de les primeres revistes més o menys costumistes, amb *La Dulzaina*, del 1868, en cap, seguida de la fonamental *La Ignorància* de 1879 i de *La Roqueta* del 1887, en les pàgines de les quals apareixeran moltes de les narracions que constitueixen el principal corpus costumista de la literatura mallorquina, entre elles els excel·lents *Aigoforts* de Gabriel Maura. No podem entrar ara en l'anàlisi d'un tema tan interessant, sinó deixar sols constància de com aquest costumisme pren carta de naturalesa a la literatura illenca. I apuntar, també, algunes noves consideracions al tema de la literatura urbana. Els homes, i alguna dona, que trobem lligats a les publicacions esmentades són, en la seva majoria, pertanyents a la segona generació dels jocs, per entendre'ns, la de Bartomeu Ferrà o el mateix Maura. Abans, però, hi ha Pere d'A. Penya que constitueix, ell sol, tota una manera d'entendre la literatura. És cert que trobà en les publicacions esmentades una plataforma adequada al seu estil i que hi participà de forma intensa, en especial a *La Ignorància*, que dirigí i amb la qual fins i tot guanyà diners, però no és fruit d'elles. En tot cas, el podem lligar més a un altre tipus de publicació, els almanacs i calendaris literaris: hom ha assenyalat que «es dona el cas en Penya que gairebé la totalitat de les composicions que amb el temps serien integrades en les obres definitives publicades per ell mateix al final de segle, aparegueren per primera vegada en aquesta mena de publicacions» (Font 2006: 23). En tot cas, la literatura del polifacètic Penya, que coneixia d'una manera ben real Mallorca per la seva professió de delineant d'obres públiques,¹ no s'entén sense els personatges humans i aquests són, sobretot, de Ciutat. En paraules de Miquel dels S. Oliver, Penya «es en Mallorca el poeta popular por excelència; popular por sus asuntos, popular por su versificación, popular por el lenguaje, popular, en suma, por su misma popularidad», aquell que ha sabut captar l'essència del poble mallorquí (Oliver 1988: 123). En aquest sentit, i per molt que el ganxo dels Jocs Florals el fes tastar la poesia històrica («N'Alí de la Palomera», de 1871 o «La naixença d'en Jaume I d'Aragó», del 1872), la seva obra literària se'n va sobretot darrere de la gent i dels costums de la ciutat: recordem només

1. Una prova d'aquest coneixement i de com aquest li permet veure l'illa d'una forma diferent el tenim en el poema "Mon desig". Penya a partir de la senzilla idea de «tenir bones possessions,/ escampades per Mallorca,/ de Santanyí a Formentor» (recordem que a Mallorca *possessió* és una propietat rural, un mas) ens mostra una Mallorca diferent a la que sempre es literaturitza en aquells moments: de possessió en possessió, amb només alguna escapada a Palma, el poeta ens mostra el pas de l'any a través de les feines agrícoles i dels petits plaers, en una mostra de coneixement i d'estimació del camp per part d'algué, però, ben de ciutat (Penya s.d. : 84-87)

tota la sèrie de poemes que giren entorn de costums i festes anyals, fins a trenta-quatre, entre les quals els famosos «Redoble i marxa dels Tamborers de la Sala», «La processó de sa Moixeta», i sobretot, la famosa «La colcada», de 1862.

Voldria, a partir d'un dels nombrosos personatges populars que desfilen pels seus poemes,² «El patró», de 1865, introduir un apunt sobre una Palma relativament poc tractada literàriament, o sobre la qual ens hem fixat poc, la Palma lligada al mar, la del port i del món de pescadors. «El patró» és, com moltes altres poesies de Peña, un veritable joc d'enginy i lingüístic. Recordem que Oliver ja assenyalava el perill de la facilitat versificadora de Peña, que podia arribar a ser «estèril exuberància», però també la seva riquesa: «La riqueza del idioma vulgar en monosílabos y palabras pintorescas ha sido explotada por Peña en toda clase de ritmos difíciles y en las más complicadas onomatopeyas. Para sus estribillos ha recogido locuciones profundamente arraigadas en el lenguaje, imitaciones del martilleo de las industrias, refranes y proverbios» (Oliver 1988: 125). Peña ens retrata en aquest poema, a més del personatge murri que mig ensarrona els seus tres ajudants, la vida a bord, els viatges cap a Alger i els perills, ja siguin atmosfèrics o d'altre tipus: «La barca duim estivada/de contrabando i civada./ Si trobam l'escampavia/dar-li en popa i a fer via./Promet tres parts de Rosari/si no topam cap corsari/ni vaixell, ni guardacostes,/ni casta de semblants hostes./Perillós és/si en veim un no guanyar res».³ I si aquest és un mariner mallorquí, el mariner específicament ciutadà va ser tractat per Gabriel Maura, aquesta vegada en castellà i en prosa. Es tracta d'un article explícitament costumista, aparegut el 1868 a *La Dulzaina*, que Maura inicia amb reflexions mig iròniques sobre la mateixa problemàtica de fer literatura costumista; sembla un escrit més amb simple voluntat de retrat que no d'elegia de temps o costums perduts. Amb una economia de recursos considerable, amb pinzellades d'ironia, Maura hi retrata el mariner de Palma, la dona del mariner de Palma i el pis del mariner de Palma, amb la inevitable referència a la devoció ciutadana a la Sang:⁴

2. Encara que sigui de passada, voldria esmentar un altre poema de Peña que gaudí d'una gran popularitat, «Una criada per qui no en té», perquè em serveix per comparar-lo amb la prosa de Manuela de los Herreros «Sa criada mallorquina»; dues composicions costumistes a partir d'un mateix personatge, però amb un tractament literari i, sobretot, moralista, molt diferent.

3. «És» i «res» rimen en mallorquí. Totes les estrofes del poema acaben en dos versos que van alternant la rima o bé en «u» («Un cent per u/hem de guanyar segur» o «I alerta tu/no facem tots capirú») o bé en vocal neutra («Jo no vull res/però menjau voltros tres»). Peña té un article en prosa castellana, aparegut el 1886 al *Museo Balear*, «Palma retrospectiva», on, en un imaginat viatge en vaixell, veiem des del mar, i descrites molt gràficament, la ciutat i la costa del seu entorn al segle XVII, amb la vida quotidiana que hi bull, amb les parts de la ciutat encara no desaparegudes, etc.

4. La devoció a la figura de la Sang de Crist, tan característica de Palma, encara ara, dóna títol a un dels *Aigoforts* de Maura, on també apareixen «es mariners honrats que arriben de viatge amb sos cabells lluent, amb sa saladina des darrer cop de mar».

vereis sobre una cómoda dos perritas de yeso con sus respectivas crías y sosteniendo un cesto en la boca, dos floreros de marisco, un espejo y, en los ángulos de la habitación, dos alacenas con cristales llenas de loza de la Cartuja de Sevilla. Si el marinero ha navegado por los mares de Norteamérica, veréis un reloj de cuadro simétricamente clavado sobre el espejo. Un faluchito, bergantín o fragata, de escrupulosa miniatura y tripulado por moscas, pende del techo, y a veces se ve colocado sobre la misma cómoda, y lo que no falta jamás en casa de un marinero es la estampa de la Sangre. (Maura 2007: 111-115)

Una Palma molt lligada al mar la trobarem en l'obra literària, tan poc coneguda encara, de Josep Tarongí, una obra sovint de factura discutible, però d'un innegable interès temàtic (Tomàs 2008). I una bona part de la qual té també com a centre Ciutat i la seva gent. No és ara, però, la mirada costumista, que mira amb benevolència i ironia gent i costums populars, com, en certa manera, els dos mariners esmentats suara. És la mirada preocupada que es fixa en la part més humil de la societat, o la que intenta captar el veritable batec de la ciutat: les màquines aturades i el port sense vaixells i sense comerç durant l'epidèmia de 1870, la bugadera que demana, com a gran mercè, que faci sol per poder eixugar la bugada, el menestral que mor sense res però envoltat dels seus, la vida plena de desgràcies d'una pobra dona, la misèria de molta gent. En els poemes de Tarongí, els vaixells i el mar hi fan acte de presència constant, però ara m'interessa destacar-ne dos sobretot, un en castellà i l'altre en català. El castellà és de 1869 i es titula «En la bahía de Palma. Crepúsculo de la noche» (Tarongí 1882: 21-24). És la sensació del capvespre que cau sobre el jo poètic, en una barca davant la ciutat; però allò que veu no és ni la Seu, ni l'Almudaina, ni tan sols la mateixa ciutat, sinó la gent que viu del mar:

Están los calafates
del hacha ya rendidos,
indica la campana
descanso salvador.

El timonel apréstase
sobre la leve lancha.
se espereza, avivando
la no dormida faz;
El pescador nocturno
la lona desengancha...
La estela va creciendo
del agua por el haz.

En medio la bahía
la red se balancea.
la fugitiva sombra
se pierde del laud:
la imagen de la luna
movible centellea.
La atmósfera se tiñe
de blanquecina luz.⁵

L'altre poema, «A la Llotja de Palma» (Tarongí 1883: 32-39) és de 1870 i Tarongí el presentà als Jocs Florals de 1871. De fet, és un cant de dolor a l'estat actual de la Llotja, indigne magatzem de sacs, ben lluny de la seva antiga esplendor. Però el poema es resol d'una manera ben diferent del cant elegíac a l'estil romàntic de Tomàs Àgüiló, per exemple, perquè el poeta la fa reviure, en la seva imaginació, en els seus moments gloriosos i això vol dir veure-la com a centre de la vida del barri mariner («Bé apars, rogenca fàbrica, sentada amb robustesa,/voltada de casetes de pobrissols barquers»). I llavors, els alexandrins que serveixen per descriure la magnificència de l'edifi gòtic serveixen també per veure i sentir la remor de la vida diària:

Jo sento colps de maça, soroll de carretades,
barbull de pescadores, renou de mariners;
per eixa plaça sento sonores martellades,
amb fort brogit se'n vénen estols de mercaders.

I fer les mies orelles i mou la fantasia
esta remor superba de comercial bogiot;
serà d'aqueix gran temple la màgica harmonia?
serà d'un actiu poble lo fèrvid avalot?

Tanco aquest apartat amb una remarca que em serveix per repetir la idea exposada abans: tots aquests fragments reproduïts són escrits en un marge de pocs anys, només cinc, i són escrits per una gent que està col·laborant en les mateixes empreses; i és també el mateix temps en què Tomàs Àgüiló escriu alguns dels textos que he comentat abans. Les mirades, però, són diferents i personals.

5. Aquest poema forma parella amb «En la vega de Palma. Crespúsculo de la noche», en què se'n retrata la mateixa hora del dia però ara des dels afores de Palma; en lloc dels pescadors i calafats, ara són els pagesos, els pastors, les dones que fan el sopar. Sempre, els personatges humils.

LA MALLORCA ENYORADA

Motius d'estudi, motius de feina o personals fan que, per més o menys temps, una bona part dels nostres autors hagin de separar-se físicament de l'illa. I com que la gent mallorquina és una gent que s'enyora, «l'enyoradís mallorquí», que diu Marià Aguiló en un dels poemes que veurem, aquest enyorament segregarà literatura. És la visió de Mallorca des de la distància i la distància i l'enyorament impliquen, ja ho sabem, idealització. El que interessa ara és remarcar en què es concreta aquesta idealització. En les belleses de l'illa, molt més de forma global, «la bellesa de Mallorca», que no amb la recreació de llocs i noms concrets; però no només en aquestes belleses. Miquel V. Amer i la seva dona, Victòria Penya, que traslladaren la seva residència a Barcelona molt aviat i hi visqueren sempre, són dos dels autors que ens poden oferir mostres d'aquesta visió. De fet, és un tema recurrent a la poesia d'Amer. N'he trobat tres composicions que abracen un període de vint anys. La primera, de 1855, és «Adéu a Mallorca». És un poema de característiques molt diferents al que serà després comú en la seva obra, molt més romàntic i negre que no la placidesa i el moralisme que li seran habituals. Pel que sabem, el poema és escrit en un moment de crisi real de l'autor, una època d'intensa relació i de projectes comuns amb el sempre conflictiu Guillem Fortesa (per cert, un altre xueta desterrat de Mallorca, a la qual no dedicà mai els seus poemes). El poema va aparèixer a *El Genio de la Libertad* de Palma i fou inclòs a *Los trovadores nous*. Aquest adéu poètic a la seva terra no ve motivat per una separació física, sinó perquè el jo poètic es veu abocat a la mort, una mort que li arribarà, a més, fora de l'illa. Tanmateix, el lligam amb ella és tan fort que després de mort, «jo vendré a veure't encara». Anirà a veure la Seu, però també,

Terra d'hort i penyalars,
per la mar enrevoltada,
jo aniré a ton puig més alt
per veure't tota plegada.
Jo aniré a trobar sa fossa
on soterraren mon pare...
Per s'abraçada de mort
que ell, morint, me demanava.

El 1866 torna al tema amb «A Mallorca», aparegut a *Lo Gai Saber* el 1868 i reproduït a *La Revista Balear* el 1872. Allunyat de la pàtria, somiava amb ella «i tes montanyes i tes valls i tes flors/m'omplien d'alegrança», però, i això és interessant, l'enyorament també se l'empassava amb la rememoració de les gestes històriques, del conqueridor Jaume a l'altre Jaume «desdixat». I després de la història, la il·lusió del retorn:

Infant com altre temps, a tes muntanyes
més altes, voltant singles pujaré,
i de la torrentada, i de les canyes
la salvatge remor escoltaré.
I si em perd davallant cap a la plana
pel mig d'esculls, boscatges i rierals,
tu em donaràs una ànima germana
que em trega dels perills d'aquells fondals...
I amb cor joiós arribaré a la vila
a on trobaré los ulls de l'amor meu;
l'exemple del treball, l'avia qui fila
i l'oració que ens encomana a Déu.

Finalment, el 1875, escrigué «Enyorança». Després de trenta anys d'absència, amb les arrels ja ben clavades a Catalunya, «Terra de glòries, generosa, noble/que m'ha acollit i honrat,/mes a on me trob com l'estranger que enyora/la terra qui l'ha criat», tot el poema gira entorn de dos sentiments contradictoris: el d'agraïment al Senyor per haver pogut guanyar el pa per als fills i el d'aquesta enyorança, per la qual no pot deixar de somiar la tornada «al niu de ma infantesa/que no puc oblidar»:

Caseta a prop del mirador de Palma,
a on de petit visquí,
deixa'm guaitar la mar, Bellver, la platja
i el cel que no hi ha aquí...

La realitat, assumida de forma resignada, el farà continuar fora de la seva terra i enyorant Mallorca:

Una pedreta, una herba i l'alenada
d'aire de mon país
alegrarien tot mon cor que pena
lluny de son paradís...

Victòria Penya tracta també en tres poemes l'enyorament de Mallorca per algú que n'està fora. Són molt interessants, diferents entre si i d'un to també molt diferent als del seu marit. El primer és de 1873 i es titula «Una visita a ma pàtria» (Penya 1909: 78-81). En un estil ràpid i popular –hi introdueix també fragments de cançons tradicionals– canta l'alegria del retorn a una Mallorca, que ens és presentada a través de diverses personalitzacions fetes en clau femenina (una dida, una amorosa germana),

i a la qual hi ha portat la seva «mainadeta», la qual –i també amb un recurs recurrent de la poesia femenina del XIX– és comparada a un planter de flors. El final del poema és innovador, i traspua una vitalitat i una alegria notables:

Quina remor sent que puja
d'allí baix la marinada!
Què en serà?... mes, què n'ha d'ésser?
lo vaixell que ja lleva ancla;
Ai mesquina, la primera,
la primera campanada!
Mainadeta, a la segona,
passatgers tots a la platja!
Bona amor, a la tercera,
a reveure, hermosa Palma!...
Jo te'n don molta mercè
de lo bé que m'has tractada;
Déu te n'omple tos graners
i tes tafones vessant-ne!
Déu te do lo que et desig
i en seràs benavirada!

L'altra cara de la moneda la constitueix el poema «Enyorament» (Penya 1909: 89-93), del qual no sé la data de redacció. El punt de partida és també una visita a la pàtria a través d'un somni: ulls clucs, «ma pensa és que emprèn lo vol», però malgrat que «cristallines són tes aigües,/consolador lo teu sol,/mannà de vida tes fruites,/encantament los teus horts», tot allò que troba en aquest viatge és mort, una mort primer representada per elements ben casolans: «la xemeneia no fuma,/ni al portal hi ha verdor,/la parra està mustia i seca/i sense poal la font», la casa de l'antiga amiga on ara no hi ha ningú, l'església... i després, en un gir d'estil, una mort de tints romàntics, el fossar ple de cossos o ombres. En obrir els ulls «ma pensa acabà lo vol». Però no el poema, perquè en una altra virada, ara el que demana el jo poètic és precisament la fugida, la tornada a Catalunya:

Mon mal fat m'ha duit aquí,
a on l'enyorança em corseca;
per poder tornar allà
daria sang de mes venes.
Mariner bon mariner,
arma la nau més lleugera,

estenent tot lo velam
com un molí ses antenes.
Virem, virem cap al Nord,
que l'aire del Sud m'ofega;
lo meu cor s'eixamplaria
amb la flaire marinera.

L'últim poema té un punt de partida molt diferent. És de 1896 i constitueix un homenatge a Josep M. Quadrado, que acabava de morir. Es titula «A l'illa de Mallorca. En record d'en Josep Maria Quadrado» (Penya 1909: 167-171). La seva peculiaritat resideix en el fet que, com el títol ja posa de manifest, l'homenatge es dirigeix tant a l'illa, amb les seves belleses físiques, com a l'home que l'ha sabuda interpretar i fer-la entendre als altres. Perquè la bellesa de la terra, ens diu, no és prou «si l'esperit no s'aixeca». La grandesa es troba en la unió dels dos factors:

Lo afalagador repòs
de la llevantina terra,
posa ales al pensament
que enlairant-se fantasieja.
Les muntanyes enraonen,
una veu té cada pedra;
dalt del Puig de Galatzó
diuen que totes s'hi senten.
Dintre les Coves d'Artà
los tornaveus s'hi conserven,
de les passades centúries
s'ouen les gentils converses.
Tant llegendes com històries
viuen del savi en la pensa,
de les fades del Gorg Blau
ell no ignora les tragèdies.
Lletres tenen les petxines,
les pegellides emblemes,
après ve de la de Déu,
la doctrina de la ciència.
Una i l'altra el bon amic
al poble humil feia entendre,
com Moisès al d'Israel
perquè no prevariquessen.

Parlar de Mallorca vista des de Barcelona, parlar d'enyorament poètic de l'illa i no començar a fer ho per Marià Aguiló pot semblar, d'entrada, estrany. Però el cert és que aquest no és un tema gens definitori de la seva obra poètica, per més que Mallorca i els lligams amb ella els tingués sempre ben presents. No és aquest el lloc d'entrar en explicacions del perquè d'això, però sí que hem de recordar que aquest Aguiló, a diferència de Tomàs, el gener de 1844, quan encara no havia fet els vint anys, marxà de l'illa amb el ferm propòsit de no tornar-hi a viure i que aconseguí que una bona part de la seva família es traslladés també a Barcelona. La sublimació de la problemàtica amb Mallorca que sofriren en carn pròpia tant Tomàs com Marià la resolen per camins diferents. Tomàs, com hem vist, convertirà l'illa en l'eix de la seva producció, la convertirà en matèria literària, i això al llarg dels anys. Marià, en uns primers moments voldrà també fer una gran obra, un monumental poema sobre la història de l'illa, però després realment trobarà una altra «pàtria» a Catalunya. I no, només, perquè s'hi pot guanyar el pa, com Amer, sinó perquè gràcies a ella, gràcies a la seva dinàmica social, hi pot desenvolupar tots els seus interessos intel·lectuals, un dels quals, cada vegada més potent a mida que passen els anys, és el mateix moviment literari català. No deixa de ser significatiu que Marià, que literalment es passejà per totes les terres catalanes, que s'enamorà dels paisatges pirenaics, que trespàs per tot en busca de material folklòric o de vells llibres i papers, encarregués a amics i parents que li busquessin aquest material per Mallorca i que les excursions per l'illa fossin realment poquíssimes. Ell no «s'anava enyorant» de Mallorca cada vegada més, ni tan sols del seu paisatge, com pot ser el cas de Picó,⁶ i si bé el juliol de 1844 pot escriure un poema titulat «Enyorança» (Aguiló, 1925 III: 17-22), el tema anirà desapareixent quasi totalment de la seva creació. Datada el 1850 hi ha una altra composició de títol falsament prometedor, «La Roqueta» (Aguiló 1925 I: 227-229), que d'entrada també recrea el seu món perdut, però que en realitat forma part del conjunt d'«Aniversaris», és a dir, dels poemes que escrivia cada novembre en record de la seva mare morta. Així, l'arribada a l'illa produeix, després d'una inicial satisfacció, una altra enyorança, i és que «M'hi falta el goig d'una cara,/n'enyor l'escalf d'un abraç:/lo bes i els ulls

6. Les relacions Picó/Mallorca, també ben conflictives, com passa amb tots els autors xuetes que acaben anant-se de l'illa (hi hem d'afegir els dos germans Guillem i Jeroni Fortesa), foren sempre, però, molt diferents a les que hi establí Marià Aguiló. Entre la molta poesia inèdita de Picó, alguns poemes molt primerencs fan referència a l'allunyament de l'illa (residí a Barcelona a partir dels dotze anys), així com un altre publicat a *El Porvenir de Vic* el setembre de 1867, també titulat «Enyorança», en el qual Mallorca és una entelèquia enyorada, però de la qual no se'n diu res. En canvi, sí que tenim unes precioses «mirades literàries» sobre l'illa de Picó, però no des del record de l'allunyament, sinó des de la presència. És en les seves estades a l'illa que s'extasia davant el paisatge i el descriu, però no a través de la poesia, sinó de la prosa epistolar. Des de Barcelona, l'enyorament i el conflicte amb la seva terra natal el resumia ell mateix en una glosa que enviava a l'amic Tomàs Fortesa, un altre dels xuetes que no es decidí a marxar mai de l'illa: «Allà lluny, lluny, mar endins,/ dins Mallorca, oh, mussa mia/ quin bell viure que hi faria/ si no hi hagués mallorquins!».

de ma Mare/que dorm freda dins son vas». El poema de 1844, tal i com apareix a les *Poesies completes*, té un especial interès literari, malgrat la seva excessiva llargada, perquè la geografia de Mallorca n'ocupa una bona part. De fet recrea un viatge imaginari, «en ales de l'enyorança», però el trajecte en la proa del vaixell, costejant l'illa, és ben concret, amb els noms reals que s'integren dins el poema d'una manera molt suggerent: «Ja hem passat la Dragonera.../som a la Mola d'Andratx». O bé: «Ja tombam Cala Figuera/i la Torre ens fa senyal;/la badia amb sos llargs braços/nos acull i ens té abraçats./“Sou a casa, fills!” nos diuen/Galatzó, Randa i el Capblanc./Quin castell el de Bellveure!/Est nom sí que és veritat». Ve després la visió de Palma, amb els tres monuments imprescindibles, Llotja, Palau de l'Almudaina i Seu, i la confessió del subjecte poètic del que busca a l'illa: no la pau de vergers i tarongers, sinó «cims i avencs i fondalades», amb una fugida cap a la mitificació d'una muntanya molt més literària que mallorquina, ben romàntica, en definitiva:

Ai, serralades blavenques,
ai vermellosos penyals,
plens d'ausines rabassudes
entre pins escabellats,
que les neus aixaragallen,
que el torb cruix i esquerda el llamp!...
qui fos ara dins les boires
que els fronts vostres van besant!

Qui hi sentís les veus salvatges
que retronen pels barrancs,
el rodolar de les roques,
el gemegar del fullam;
i dalt d'onades de pedra
veure impotents les de baix
que envesteixen escumoses
i s'esclafen bramulant!

DAMUNT L'ALTURA

A diferència de les pujades romàntiques a les altures dels dos Aguiló –Tomàs a «El Puig de Galatzó» i Marià en el poema «Enyorança» que acabem de veure (i la del mateix poema de Costa del qual manllevo el títol, escrit el 1875)– altres pujades a cims mallorquins serviran per oferir una mirada poètica radicalment diferent a aquesta romàntica: la visió ja no se centra en el subjecte poètic ni en unes forces de

la naturalesa més o menys desfermades, sinó que s'eixampla a través de la realitat de l'illa. He seleccionat tres poemes que em semblen ben significatius en aquest sentit. El més modest és «Randa. Dalt lo puig», de Josep Tarongí, datat el 1881 (Tarongí 1883: 180-184): «Estén ta vista, observa l'hermosura,/que altra volta ens apar,/de Mallorca, la terra de ventura,/la filla de la mar». Després d'aquest començament, hi ha l'evocació dels tres santuaris de la muntanya, amb la inevitable referència a Llull, i després la mirada tira avall: el poblet de Randa, Llucmajor (evidentment, amb el «Camp de la Batalla» i el record a Jaume de Mallorca), la badia, allà lluny Alcúdia i, per acabar, dues estrofes del curt poema al tema d'interès de Tarongí, ja ho hem vist, Palma: «I vers garbí, ¿sentiu com remoreja/amb les ones lo vent?/De Palma la badia als peus planeja,/blava, gran, imponent./ Que lluny està d'aquí la bella Palma,/en braços de la mar!/Déu te guard, oh Ciutat! Pugues en calma/eternament durar».

Un to diferent, i més aconseguit que el de Tarongí (val a dir que aquest el traduï al castellà i l'inclogué en el seu volum de poesia castellana) és «Mallorca», de Tomàs Fortesa, de 1869 (Fortesa s.d: 259-260). El poema, sense cap localització geogràfica concreta, ja s'inscriu en el que després es convertirà en aquell tòpic del qual parlàvem al començament, la bellesa de l'illa (la tornada del poema és precisament, «Bella terra n'és Mallorca,/que és Mallorca ric verger»). Fortesa descriu aquesta bellesa a través del pas de les estacions i de les feines agrícoles que hi van lligades, amb els personatges anònims –figures del decorat– i amb una molt aconseguida plasticitat. Per exemple, l'arribada del fred i la collita de l'oliva:

A dol toquen les campanes,
lo camp de dol se revest;
a solades cau l'oliva
endolant tots los reguers:
afanyades collidores
la pelluquen tot rabent:
l'aigua bull dins la caldera,
lo front eixuga el tafoner,
roda el trull, la premsa gisca,
raja l'oli en los cubells.

Al final, com era previsible, la declaració d'amor directa: encisat per tantes belleses, «si te deix, Mallorca amada,/d'enyorança moriré!».

He deixat per al final «La Roqueta» de Mateu Obrador (Sanchis Guarner 1950: 274-281), el més ambiciós, el millor, i al qual se li acabarà donant un significat especial. La forma s'adequa al seu contingut: una pujada al Puig Major i una mirada que s'estén per *tota* l'illa demanava un vers noble. Obrador utilitza estrofes de quatre

versos alexandrins combinats amb un últim de sis síl·labes. Perquè, a més, el poeta no canta només el seu amor a una terra bella, sinó que canta «la Pàtria benvolguda, la dels avis, la nostra,/la que ho serà dels fills». I com que aquesta terra és també una pàtria, cal recordar les seves grandeses passades. Interessat l'autor, però, a mostrar-la físicament, resol aquest apartat amb només dues estrofes (el poema en té trenta-vuit) d'un to molt més acostat al classicisme dels autors posteriors que no al romanticisme del XIX:

Aquella mar blavenca que tota l'enrevolta,
com si n'estàs gelosa, les naus veia venir
de tantes gents i pobles que, per tan rica i bella,
lluitaren i volgueren ensenyorint-se d'ella
i viure-hi i morir.

En monuments i llibres roman la recordança
dels que hi feren estada, pacífics o guerrers,
que alegres la guanyaven, plorosos la perdien,
des d'aquells que amb grans roques per los turons bastien
los gegantins clapers.

La mirada del poeta va girant i se'n va mostrant tota l'illa, sense saltar-se cap poble, cadascun amb allò que el caracteritza. I així hi van desfilant Sóller, Pollença, Alcúdia, Artà, Felanitx, Montuïri, Binissalem, Manacor, Algaida, Santanyí, Lluçmajor, Palma, Valldemossa i Andratx. Li toca el torn després a la seva gent i a les feines agrícoles, a l'home jove i a l'home vell, i li toca el torn també a la reflexió sobre el futur, i aquí, òbviament la ideologia del poeta a primer pla: sí al progrés («Tos pobles agermana amb les ferrenques vies,/amb fils que lluny trameten los mols lleugers just llamps,/alça fumoses fàbriques que del treball són honra,/i amb màquines feineres atrafegada conra/los teus vergers i camps»), però sense caure en la «ciència borda», aquella que nega «l'honra i amor a Déu» ni perdre els costums de «l'honrada vellura». A les tres últimes estrofes, Mallorca perd el protagonisme i l'agafa la mateixa muntanya, l'altura:

Anem, companys! Ja és l'hora, que el sol se'n va a la posta;
baixem d'aquesta altura abans de la foscor:
si avall la nit s'acosta i la drecera ens manca,
la mostrarà la flama de reinosa branca
que ens donarà claror.

Adéu, muntanya altíssima, sublim gegant de roca,
que ets de la nostra terra tot temps el guaita feel!

Tothom que lo bell cerca i la grandesa estima,
que hi munt si vol sentir-hi aquí, damunt ta cima,
com a remors de cel.

Los qui pel món traginen feixuc farcell de penes,
los qui de dol i angoixa senten son cor malalt,
los qui del dubte viuen a dins la fosca cova,
los qui creents enyoren eterna vida nova,
que venguen aquí dalt.

Quan el març de 1842 Pau Piferrer escrivia les pàgines d'introducció al segon volum dels *Recuerdos y bellezas de Espanya*, el dedicat a Mallorca, deia que aquesta, en el seu aspecte artístic i literari, era encara un regne ocult, per més que els homes de *La Palma* haguessin començat a desvetllar-los. Més de quaranta anys després, el 1888, apareixia una nova edició de l'obra, a càrrec de Josep M. Quadrado, el qual, respectant el text de Piferrer, el va completar amb capítols addicionals i amb nous apèndixs. Doncs bé, entre els documents afegits en forma d'apèndixs hi ha quatre composicions poètiques. Són les següents: «La colcada», de Pere d'A. Penya; «La Roqueta» d'Obrador; «En la coronació de la Mare de Déu de Lluc», del mateix Quadrado, i, finalment, «Lo pi de Formentor», de Costa. El 1888, doncs, la creació poètica ja podia servir com a document per a descriure Mallorca.

MARGALIDA TOMÀS

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, M. (1925) *Poesies completes I i III*, Barcelona, Il·lustració Catalana.
- AGUILÓ, T. (1883) *Obras en prosa y en verso I, A la sombra del ciprés*, Palma, Tipografía Católica Balear.
- (1885) *Obras en prosa y en verso VIII, Poesías históricas y descriptivas*, Palma, Tipografía Católica Balear.
- CARVALHAO, H. (1996) «Paisagem, literatura e descrição» dins *Paisaje, juego y multilingüismo. Actas del X simposio de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada I*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela/Consortio de Santiago de Compostela.
- CASACUBERTA, M. (1999) «Introducció» dins RUSIÑOL, S., *Des de les illes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FARRÉS, P. (2004) «Un jove romàntic. Ramon Picó i Campamar», *Anuari Verdaguer* 12, 2004, pp. 11-80.
- FONT, M. S. (2006) *Pere d'Alcàntara Penya (1823-1906). Vida i obra*, Palma, Miquel Font Editor.
- FORTESA, T. (s.d.) *Poesies*, dins *Lectura Popular*, 131, v. VIII, Barcelona, Il·lustració Catalana.
- MAS, J. (1979) «El problema xueta viscut per Tomàs Aguiló Fortesa», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, any XCV, 1979.
- (1993) «Introducció» dins AGUILÓ I FORTEZA, T., *Obra poètica*, Barcelona, Editorial Barcino.
- MAURA, G. (2007) *Pegaso arando. Obra completa*, Palma, Lleonard Muntaner Editor.
- MIR, G. (1975) «Sobre el concepte de l'Escola Mallorquina. Notes sobre ideologia i cultura», *Randa* 1, 1975, pp. 129-152.
- OLIVER, M. (1988) *La literatura en Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PENYA, P. (s.d.) *Poesies*, dins *Lectura Popular* 230, v. XIV, Barcelona, Il·lustració Catalana.
- PENYA, V. (1909) *Poesies*, Barcelona, Il·lustració Catalana, 2 v.
- QUADRADO, J. M. (1883) «Prólogo», dins AGUILÓ, T., *Obras en prosa y en verso*, I, Palma, Tipografía Católica Balear.
- SANCHIS GUARNER, M. (1950) *Els poetes romàntics de Mallorca*, Palma, Editorial Moll.
- SUNYER, M. (2006) *Els mites nacionals catalans*, Vic, Eumo/Societat Verdaguer.
- TARONGÍ, J. (1882) *Inspiraciones*, Palma, Establecimiento Tipográfico de Miguel Roca.
- (1883) *El trovador mallorquín*, Palma, Tipografía de Bartolomé Rotger.

- TOMÀS, M. (2006) «Estudi introductori», dins AGUILÓ M., *Focs follets*, Tarragona, Arola Editors.
- (2006) «“L’adéu del jueu”, un poema de Ramon Picó i Campamar», *Segell* 3, Mallorca 2006, pp. 137-158.
- (2007) «Introducció» dins COSTA I LLOBERA, M., *De l’agre de la terra*, Palma, Fundació Rotger Villalonga/Lleonard Muntaner Editor.
- (2008) *En defensa de la poesia narrativa de Costa i Llobera: De l’agre de la terra*, Pollença, Fundació Rotger Villalonga.
- (2008) «Aproximació a la tasca intel·lectual de Josep Tarongí», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 64 2008, pp. 169-194.
- VALL, F. X. (2001) *Sóller en el paisatgisme poètic mallorquí (de Pons i Gallarza a Rosselló-Pòrcel)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- VIBOT, T. (2006) *Epistolari (1882-1883). Tomàs Aguiló i Fortesa, Estanislau de K. Aguiló*, Palma, Lleonard Muntaner Editor.

